

BADIIY ASARDA SHAKL VA MAZMUN

Nurullayeva Jazira

Navoiy davlat universiteti Rus va qozoq filologiyasi fakulteti
Qozoq tili va adabiyoti yo'nalishi 3-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14603116>

ARTICLE INFO

Received: 2nd January 2025

Accepted: 4th January 2025

Published: 6th January 2025

KEYWORDS

*retrospektiv, shakl va mazmun,
o'zaro uyg'unlik, o'zbek adabiyoti,
jahon adabiyoti, adabiyot nazariyasi,
syujet va kompozitsiya*

ABSTRACT

Ushbu maqolada, shakl va mazmunning nazariy jihatlarini, ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va badiiy asarning muvaffaqiyatiga ta'siri, tadqiqotda o'zbek va jahon adabiyotidan misollar keltirilib, shakl va mazmunning bir-birini to'ldiruvchi xususiyatlari amaliy misollar asosida ochib berilgan. Shuningdek, adabiyotdagi eksperimentlar, o'quvchi talqini va madaniyatlararo bog'liqlik masalalari muhokama qilingan.

Badiiy adabiyot insoniyat tarixida o'zining noyob o'rni va ahamiyatiga ega bo'lgan madaniy fenomen hisoblanadi. Badiiy asarlar orqali insoniyat nafaqat o'z hissiyotlarini ifodalagan, balki dunyoqarashini kengaytirgan, murakkab ijtimoiy va falsafiy masalalarni yoritgan. Har bir badiiy asar shakl va mazmunning uyg'unlashuvi orqali o'quvchiga ta'sir ko'rsatadi. Shakl badiiy asarning tashqi ko'rinishi, tuzilishi va stilistik xususiyatlarini ifodalasa, mazmun uning g'oyaviy-falsafiy asosini tashkil etadi.

Mazkur tadqiqotda sifatli tahlil usulidan foydalanildi. Badiiy adabiyotning shakl va mazmuniga oid nazariy manbalar o'rganildi va ularning asosiy konsepsiyalari umumlashtirildi. Shuningdek, aniq asarlarning tahlili orqali shakl va mazmun uyg'unligi amaliy jihatdan yoritildi. Tadqiqot doirasida quyidagi bosqichlar amalga oshirildi:

-Nazariy asoslarni tahlil qilish: Shakl va mazmunning nazariy jihatlarini aniqlash uchun muhim adabiyotshunoslik manbalari o'rganildi.

-Misol sifatida asarlarni tanlash: Dunyo va o'zbek adabiyotidan bir necha asar tanlanib, ularning shakl va mazmuni tahlil qilindi.

-Tahliliy yondashuv: Shakl va mazmun o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatish uchun badiiy texnikalar va mazmuniy g'oyalarning uyg'unligi o'rganildi.

Tahlil natijalari badiiy asarda shakl va mazmunning bir-biridan ajralmas ekanligini ko'rsatdi. Quyida bu jihatlar tafsilotlari keltiriladi:

Shaklning badiiy asardagi o'rni:

-Shakl asarning tashqi ko'rinishini tashkil etib, o'quvchining e'tiborini jalb qilishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, Navoiy g'azallarining radif va qofiya tizimi, shakliy jihatdan murakkab bo'lishiga qaramay, ulardagi mazmuni yoritishga xizmat qiladi.

-Zamonaviy romanlarda esa shaklning o'zgaruvchanligi, masalan, retrospektiv uslub yoki ichki monologlardan foydalanish, mazmuni chuqurroq ifodalashga imkon beradi.

Mazmunning asosiy xususiyatlari:

-Mazmun o'quvchiga ta'sir ko'rsatadigan g'oyaviy va hissiy jihatlarni o'z ichiga oladi. Masalan, Chingiz Aytmatovning "Jamila" asarida sevgi va fidoyilik mavzusi nafaqat qahramonlarning harakatlari orqali, balki asar tilidagi obrazlilik orqali ham yoritiladi.

-Badiiy mazmun o'z ichida ko'p qatlamli bo'lib, har bir qatlam turli xil talqinlarga imkon beradi. Bu, ayniqsa, falsafiy asarlar uchun xosdir.

Shakl va mazmunning uyg'unligi:

-Shakl va mazmun bir-birini to'ldiruvchi elementlar sifatida harakat qiladi. Masalan, Dostoyevskiyning "Jinoyat va jazo" romanida syujet chizig'ining murakkabligi (shakl) asardagi axloqiy masalalar (mazmun) bilan bog'lanadi.

-O'zbek adabiyotida Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida tarixiy voqealar mazmuni va ularga mos til va uslubning qo'llanishi (shakl) uyg'unlikda aks etadi.

Til va mazmunning bog'liqligi:

-Til asarning shakliy ifodasi bo'lib, mazmuni yetkazishda asosiy vosita hisoblanadi. Tilning boyligi va obrazlilik mazmuni o'quvchiga yanada yaqinlashtiradi. Masalan, Alisher Navoiyning "Xamsa" dostonlarida tilning boyligi va mazmunning chuqurligi o'zaro uyg'unlashgan.

Syujet va kompozitsiya:

-Syujet asarning asosiy voqealar zanjiri bo'lsa, kompozitsiya ushbu voqealarni qanday tartibda va qanday uslubda yetkazishni belgilaydi. Mazmunning mantiqiy va hissiy rivoji shaklning mukammalligini ta'minlaydi. Misol uchun, Lev Tolstoyning "Urush va tinchlik" romanida syujet va kompozitsiya orqali ko'plab mavzular uyg'un ravishda yoritilgan.

Tadqiqot natijalari badiiy asarda shakl va mazmunning nafaqat bir-biriga bog'liq ekanligini, balki birini boshqasiz tasavvur etib bo'lmasligini tasdiqlaydi. Shaklning mukammalligi mazmunning samarali yetkazilishiga yordam beradi, mazmun esa shaklning mazmunini boyitadi. Shu o'rinda ayrim adabiy masalalar yuzaga chiqadi:

-Shakl va mazmunning ustuvorligi: Ba'zi adabiy asarlar shakliy jihatdan mukammal bo'lsa-da, mazmun jihatidan sayoz bo'lishi mumkin. Boshqa tomondan, chuqur mazmuni oddiy shaklda yetkazish o'quvchiga yetarlicha ta'sir ko'rsatmasligi mumkin.

-Adabiyotdagi eksperimentlar: Zamonaviy adabiyotda shakl va mazmun bilan bog'liq eksperimentlar amalga oshirilmoqda. Masalan, postmodern adabiyotda shaklning o'zgarishi orqali mazmunning noaniqligi va ko'pma'noliligi namoyon etilmoqda.

-O'quvchi talqini: Har bir o'quvchi shakl va mazmuni o'z dunyoqarashi va tajribasiga asoslanib talqin qiladi. Bu esa badiiy asarning universal ahamiyatini ta'minlaydi. Masalan, she'riyatda qofiya va ritm orqali berilgan hissiy holatlar o'quvchiga turli xil ta'sir ko'rsatishi mumkin.

-Madaniyatlararo bog'liqlik: Shakl va mazmunning talqini madaniyatga bog'liq ravishda o'zgaradi. Bir millat uchun muhim bo'lgan mazmun boshqa millatlar uchun ahamiyatsiz bo'lishi mumkin. Shunga qaramay, universal badiiy shakllar o'quvchini turli madaniyatlarda birlashtiradi.

O'zbek va dunyo adabiyotida shakl va mazmun:

-O'zbek adabiyotida shakl va mazmunning uyg'unligi ko'plab asarlarda kuzatiladi. Masalan, Erkin Vohidovning she'rlari va Cho'lponning lirikasi o'z mazmunini boyituvchi shakliy elementlarga ega.

-Dunyo adabiyotida esa Kafka, Joys, Heminguey singari adiblarning asarlari shakl va mazmun uyg'unligining o'ziga xos namunalarini taqdim etadi.

Janr va uslubning ta'siri:

-Turli janrlarda shakl va mazmunning o'ziga xos uyg'unligi kuzatiladi. Masalan, tragediyada fojiali syujet (mazmun) va dramatik uslub (shakl) muhim rol o'ynaydi. Komediya esa yumoristik mazmun va oddiy shakl uyg'unlashadi.

-Uslubiy xususiyatlar asarning hissiy va semantik ta'sirini kuchaytiradi. Misol uchun, Fahriyorning zamonaviy she'riyatida minimalistik shakl orqali chuqur falsafiy mazmun yoritiladi.

Xulosa qilib aytganda, badiiy asarda shakl va mazmun o'rtasidagi uyg'unlik asarning muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Shakl va mazmun bir-birini to'ldirib, o'quvchiga estetik zavq va ma'naviy ta'sir yetkazadi. Ushbu tadqiqot shakl va mazmunning nazariy hamda amaliy jihatlarini yoritishga qaratilgan bo'lib, kelgusida ushbu mavzuda qo'shimcha tadqiqotlar olib borish imkoniyatini ochadi. Kelgusida badiiy asarlarning shakl va mazmun uyg'unligini yanada kengroq o'rganish, turli janrlar va davrlar bo'yicha qiyosiy tahlillar olib borish orqali ushbu mavzudagi bilimlarni boyitish maqsad qilib qo'yilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fitrat. Adabiyot qoidalari. –T.: O'qituvchi, 1995.
2. Куронов Д. ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. –Т.: Академнашр, 2010.
3. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – T.: Akademnashr, 2018.
4. Sulstonov I. Adabiyot nazariyasi. –T.: O'qituvchi, 2002.
5. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – T.: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018.